

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 130.2 (091)

Овчарук Ольга Володимирівна,
доктор культурології, доцент, професор
кафедри культурології
та інформаційних комунікацій
Національної академії керівних кадрів
культури і мистецтв
ORCID 0000-0001-5540-3286
OvcharukOlga.19@gmail.com

«КУЛЬТУРНА СВІДОМІСТЬ» ЯК КОНЦЕПТ ТЕОРЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРОЛОГІЇ

Мета роботи полягає в обґрунтуванні категоріального статусу концепту «культурна свідомість» в теоретичній культурології. **Методологія дослідження** ґрунтується на застосуванні феноменологічної методології в цілому та методу феноменологічного аналізу зокрема – для розкриття сутності феномену свідомості, проникнення в імпліцитні шари ціннісно-сислової семантики змісту концепту «культурна свідомість». Також використано методи герменевтичної інтерпретації, семиотичного аналізу – при зверненні до структур свідомості, що породжують ціннісно-змістовий континуум культури. Метод інтенційного аналізу використовувався при реконструкції змістових інтенцій концептів «культура – свідомість – культурна свідомість». **Наукова новизна** роботи полягає у розкритті культурологічної сутності концепту «культурна свідомість». Доведена його теоретична значущість в осмисленні закономірностей, явищ та процесів розвитку культури. Уточнено зміст концепту «культурна свідомість», що інтерпретується як смисли культури та їх знаково-символічні об'єктивації. **Висновки.** Уточнення змісту концепту «культурна свідомість» в теоретичній культурології сприятиме подальшому розкриттю ціннісно-змістового та смислотворчого потенціалу культури, виявом якого є такі духовні феномени як ідеї, віра, надія, знання, ідеали, цінності, норми тощо. Увесь цей поліфонічний комплекс смислів та значень знаходить вираження в різних формах об'єктивації людської буттєвості, сформованих на різних культурно-історичних етапах розвитку людства. Продуктом культурної свідомості Постмодерну стає візуальна та віртуальна реальність, в межах яких традиційні системи прийомів та засобів формотворення активно доповнюються сучасними візуальними, комунікативними та арт-практиками.

Ключові слова: свідомість, культурна свідомість, концепт, теоретична культурологія, феноменологічна методологія, знакові системи, символічні форми культури.

Овчарук Ольга Владимировна, доктор культурологии, доцент, профессор кафедры культурологии и информационных коммуникаций Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств

«Культурное сознание» как концепт теоретической культурологии

Цель работы заключается в обосновании категориального статуса концепта «культурное сознание» в теоретической культурологии. **Методология исследования** основана на применении феноменологической методологии в целом и метода феноменологического анализа в частности – для раскрытия сущности феномена сознания, проникновения в имплицитные слои ценностно-смысловой семантики содержания концепта «культурное сознание». Также использованы методы герменевтической интерпретации, семиотического анализа – при обращении к структурам сознания, порождающих ценностно-смысловой континуум культуры. Метод интенционального анализа использовался при реконструкции смысловых интенций концептов «культура – сознание – культурное сознание». **Научная новизна работы** заключается в раскрытии культурологической сущности концепта «культурное сознание». Доказана его теоретическая значимость в осмыслении закономерностей, явлений и процессов развития культуры. Уточнено содержание концепта «культурное сознание», которое интерпретируется как смыслы культуры и их знаково-символические объективации. **Выводы.** Уточнение содержания концепта «культурное сознание» в теоретической культурологии способствует дальнейшему обоснованию ценностно-смыслового потенциала культуры. Его проявлением являются такие духовные феномены как идеи, вера, надежда, знания, идеалы, ценности, нормы. Весь этот полифонический комплекс смыслов и значений находит выражение в различных формах объективации человеческого бытия, сформированных на различных культурно-исторических этапах развития человечества. Продуктом культурного сознания Постмодерна становится визуальная и виртуальная реальность, в пределах которых традиционные системы приемов и средств формообразования активно дополняются современными визуальными, коммуникативными и арт-практиками.

Ключевые слова: сознание, культурное сознание, концепт, теоретическая культурология, феноменологическая методология, знаковые системы, символические формы культуры.

Ovcharuk Olga, Dr. of Culture Studies, Associate professor of Department of Cultural Studies and Information Communication National Academy of Managerial Staff

«Cultural consciousness» as a concept of theoretical cultural studies

The purpose of the article is to substantiate the categorical status of the concept of "cultural consciousness" in theoretical culturology. **Methodology.** The research methodology is based on the application of the phenomenological methodology in general and the method of phenomenological analysis in particular - to reveal the essence of the phenomenon of consciousness, penetration into the implicit layers of value-semantic semantics of the content of the concept of "cultural consciousness." The methods of hermeneutic interpretation, semiotic analysis are also used when referring to the structures of consciousness that give rise to the value-semantic continuum of culture. The method of intentional analysis was used in the reconstruction of the semantic intentions of the concepts "culture - consciousness - cultural consciousness." **The scientific novelty** of the work lies in the disclosure of the culturological essence of the concept of "cultural consciousness." Its theoretical significance in understanding the laws, phenomena, and processes of cultural development has been proved. The content of the concept of "cultural consciousness" has been clarified, which is interpreted as the meanings of culture and their sign-symbolic objectification. **Conclusions.** Refining the content of the concept of "cultural consciousness" in theoretical, cultural studies contributes to the further substantiation of the value-semantic potential of culture. Its manifestation is such spiritual phenomena as ideas, faith, hope, knowledge, ideals, values, norms. This whole polyphonic complex of meanings and meanings finds expression in various forms of the objectification of human being, formed at multiple cultural and historical stages of human development. The product of the cultural consciousness of Postmodern becomes a visual and virtual reality, within which the traditional systems of methods and means of shaping are actively complemented by modern visual, communicative and art practices.

Key words: consciousness, cultural consciousness, concept, theoretical, cultural science, phenomenological methodology, sign systems, symbolic forms of culture.

Актуальність дослідження. Розвиток культурологічного мислення в гуманітарному просторі кінця ХХ – початку ХХІ століття формує нову полівекторну, полімодальну матрицю, пов'язану із поліфункціональністю, множинністю, варіативністю тяжіючих до гармонії структур культури. У свою чергу, культура як багаторівневий феномен передбачає розширення уявлень шляхом культурологічної концептуалізації складних категорій з різних сфер соціогуманітарних знань. Їх діалог спонукає до формування принципово нових категоріальних смислів, що виходять за рамки вже історично усталених у наявній соціальній дійсності. Проте, потребують уточнення з позицій сучасних світоглядних та теоретико-практичних засад культури. До категоріальних утворень, що функціонують в системі культури й належать до її універсалій, можна віднести концепт «культурна свідомість». Попри тривалу філософську традицію його осмислення, спроби його концептуалізації в межах спеціальних галузей знань, наявною є потреба в поглибленні змісту концепту «культурна свідомість» у вимірах культурологічної науки. Це сприятиме розширенню концептосфери сучасної теоретичної культурології, що постає методологічним інструментарієм у розкритті ціннісно-змістового та смислотворчого потенціалу культури.

Аналіз досліджень і публікацій. У цілому, філософська думка має свій специфічний ракурс осягнення сутності проблеми свідомості. Так, у феноменологічній теорії Е. Гуссерля, свідомість є простором конституюванням смислу, що постає смислоутворюючим відношенням до предмету як акту надання значення та смислу. В філософії Е. Гуссерля «бути свідомістю» означає «надавати смисл» й тому предметний світ речей набуває смислу тільки у зв'язку із діяльністю свідомості, оскільки саме в її актах народжується значення [1]. Як вказує сучасний вітчизняний вчений О. Опанасюк, для Е. Гуссерля спроби свідомості визначати і характеризувати предмет завжди позначені інтенціональністю, тобто певною смисловою направленістю на предмет. У цьому зв'язку, свідомість виконує смислоформуючу функцію [8, с. 46]. Тлумачення цілісності свідомості в єдності чуттєвості, розсудку та сили уяви, де остання постає як основа онтології, набуває свого обґрунтування в філософії М. Гайдеггера. Означення в ній Dasein («буття-у-світі») заклало вагоме підґрунтя для онтологізації культури, а феноменологічно-онтологічний варіант класичної феноменології відіграв визначальний вплив на розуміння культури як особливої екзистенційної реальності [13].

У межах матеріалістичної традиції свідомість розглядалася як найважливіший компонент людської психіки, найвища форма віддзеркалення об'єктивної дійсності, спосіб відношення людини до світу та самої себе.

Проблема свідомості у зв'язку із розумінням культури стала предметом досліджень сучасних вітчизняних вчених – А. Залужної [2], І. Надольного [6], О. Опанасюка [8], В. Сіверса [11] та ін. Так, на думку В. Сіверса, створення людиною своєї культури пов'язано із здатністю людини символізувати світ, відкривати та створювати нові смисли у процесі життєдіяльності. Це стає сутнісною родовою ознакою людини, яка відрізняє її від будь-якої іншої істоти. «Ця здатність пов'язана з наявністю у людини свідомості. Тому, щоб зрозуміти, що споріднює різні структурні елементи культури в межах її історичного типу і що споріднює самі історичні типи культури, варто звернути увагу на те, що споріднює самих людей. Передусім – це свідомість», зазначає дослідник [10, 7-10].

У працях сучасних вчених (А. Кашкаров, О. Семьонов, В. Семьонова, С. Храпов) робиться спроба визначити поняття «культурна свідомість». Воно трактується як художня свідомість, свідомість мас та усього суспільства, що ґрунтується на досвіді поколінь, який треба передати нащадкам [9; 14]. Відтак, у категоріальному вимірі культурології зазначене поняття знаходиться на стадії теоретичної розробки.

Мета роботи полягає в обґрунтуванні категоріального статусу концепту «культурна свідомість» в теоретичній культурології.

Виклад основного матеріалу. У методології культурології важливе місце належить категоріям як найбільш фундаментальним та субстанціальним поняттям про культурні закономірності, явища, процеси і зв'язки, сутнісні властивості культури, на основі яких здійснюється систематизація досліджуваних культурних феноменів та розробляються методології їх пізнання. Втім, до нинішнього часу в культурологічній науці залишається актуальною проблема розробки її категоріального апарату. Традиційно, його формування здійснювалося шляхом запозичення категорій та понять із філософії, політології, соціології, психології лінгвістики й інших галузей знань. Відтак, категорії культурології потребують самостійної розробки та обґрунтування.

Зауважимо, що культурологічні категорії виступають як інтегруючий компонент культури, охоплюють майже всю її функціональну різноманітність. Це дає можливість їм функціонувати у ролі парадигм, крізь призму яких відбувається осмислення закономірностей, явищ та процесів культури. На основі розуміння культури у її найширшому трактуванні – як сукупності різноманітних сфер духовного життя людства, їх практичної реалізації та матеріального втілення — культурологічні категорії виявляються зв'язаними з кожною із сторін культурного буття, пронизують усі його рівні, поєднують поліморфність проявів, забезпечують гетерогенність зв'язків. Категорії культурології функціонують у духовно-практичній, теоретичній, соціокультурній сфері, а також у формах методологічної рефлексії. Саме тому в культурологічних категоріях віддзеркалюється онтологія, епістемологія, феноменологія, гносеологія. Відтак, вони можуть виступати як об'єднувальний фактор ідеальних та реальних проявів культурологічного буття, як його синтезуюча форма.

Розуміння категорій культурології як певних пізнавальних моделей культурних явищ, закономірностей та процесів дозволяє визначити категоріальний статус концепту «культурна свідомість» у вимірах культурологічного знання. Це потребує конотації понять «свідомість» та «культура». Свідомість — це фундаментальне поняття філософії, психології, соціології тощо. Разом з тим, свідомість – це складана реальність, яка має три шари: духовний, буттєвий, рефлексивний. Духовний шар, породжений ставленням людини до іншої людини, у процесі якого формується сфера індивідуальної свободи, моральної поведінки й сумління. Духовний шар свідомості формується протягом усієї особистої історії індивіда, відбиває та зберігає духовно-культурні здобутки попередніх етапів культурного поступу людства. Тому його можна вважати унікальним способом втілення історичної форми культури в індивідуальній свідомості.

Буттєвий шар свідомості, створений живим рухом і предметною діяльністю людини. Рух надає будівельний матеріал функціональним органам індивіда та здійснює внесок у створення образу, який регулює процес руху. Буттєвий шар свідомості пов'язаний зі сприйняттям образів, він сприяє безпосередньому зв'язку людини і світу.

Рефлексивний шар свідомості утворює значення та смисл. У ньому відбувається осмислення значень і позначення смислів. Оскільки цей процес не є симетричним, то саме простір смислу сприяє розвитку свідомості загалом. Рефлексивний шар свідомості виявляє себе як межі між світом і людиною, яка усвідомлює себе як «Я». На цій межі і виникає здатність людини символізувати світ, тобто надавати його явищам нових і нових смислів. Ці нові смисли усвідомлюються як цінності, що

визначають прагнення і мету людської діяльності, у процесі якої вони втілюються в матеріальних та духовних результатах. Саме в цьому процесі і відбувається становлення і розвиток культури [5].

Функціонування свідомості забезпечує людині можливість виробляти узагальненні знання про відношення, закономірності об'єктивного світу, ставити мету та розробляти плани, регулювати та контролювати емоційні, раціональні та предметно-практичні відношення із дійсністю, визначати ціннісні орієнтири свого буття та творчо перетворювати умови свого існування. Через свідомість виявляється внутрішній світ почуттів, думок, ідей та інших духовних феноменів, які не сприймаються безпосередньо органами почуттів та принципово не можуть стати об'єктом предметно-практичної діяльності людини.

Незважаючи на те, що емпірично свідомість постає як сукупність безперервно змінюваних чуттєвих та мислених образів, у ній зберігається дещо стійке, інваріантне, що дозволяє говорити про спільний устрій свідомості як особистості, так і суспільства. Залучення структурно-функціонального підходу для аналізу структури свідомості дозволяє виокремити її елементи, що знаходяться у взаємодії, підпорядкуванні, певній ієрархії та виявляють сукупність стійких зв'язків і тим самим забезпечують цілісність системи. Структура свідомості може бути представлена як діалектична єдність «Я» та «не-Я». У якості останнього виступає буття, зовнішня дійсність об'єктивної реальності, власне тіло, власне «Я», інше «Я-Ти». До основних елементів свідомості зараховують: відчуття, сприйняття, уявлення, пам'ять, мислення, емоції, воля. Жоден із компонентів не може бути значущим сам по собі. Він набуває ролі необхідного структурного елемента свідомості лише у реально функціонуючій свідомості. Ознаками свідомості вважається розумна вмотивованість, передбачення особистих та соціальних наслідків дій, здатність до самоконтролю. Крім того, свідомість характеризується активністю, інтенціональністю, спрямованістю на рефлексію та самоспостереження, доцільністю, мотиваційно-ціннісною орієнтацією та різними рівнями ясності [4, 185].

Зв'язок свідомості із культурою у вимірах феноменологічних методологічних настанов дозволяє зосередити увагу не стільки на предметах свідомості, скільки на результатах її діяльності. Адже вони мають своїм підґрунтям мову, а способом руху свідомості в культурі – писемність. Як зауважує В. Сіверс, писемність є формою існування людської мови і виявляє графічну систему записування інформації. У свою чергу, мова – це знакова система, яка співвідносить понятійний зміст і певне звучання. Але мова і писемність не є самою культурою і свідомістю. Вони постають уже наслідками діяльності людини, яка рухається у просторі культури, що створюється свідомістю. Таким чином, розгляд свідомості стає наріжним каменем розуміння походження культури й результатів, досягнутих людиною у вигляді поняття «культура» [10, 8].

Сучасний погляд на культуру як систему інформаційних кодів, у яких закріплено історично накопичуваний соціальний досвід, що виступає по відношенню до різних видів діяльності, поведінки, спілкування (відповідно й до всіх породжуваних ними структур та станів соціального життя) дозволяє обґрунтувати зв'язок феноменів: культура → цінності → культурна свідомість. Якщо культура є складною організованою системою надбіологічних програм людської діяльності, то з позицій структурно-функціонального підходу, існування будь-яких систем передбачає різноманіття знакових структур, що забезпечують закріплення та передачу постійно поновлюваного соціального досвіду. Найбільш давнім способом кодування такого досвіду є функціонування суб'єктів поведінки, спілкування та діяльності як семіотичних систем, коли їх дії та вчинки стають зразками для інших. Знаковою системою може виступати символіка людського тіла, зокрема пози, жести, міміка. При цьому у різних культурах смисли і значення, які вони виражають, можуть суттєво відрізнятись. Специфічним засобом генерації та передачі соціального досвіду із власним виражальним інструментарієм є мистецтво, яке також постає як особлива семіотична система, що забезпечує відтворення та розвиток суспільства [12].

Відтак, процес розвитку культури передбачає як вироблення нових смислів й значень, так і формування нових кодових систем, які закріплюють та транслюють ці культурні смисли. Накопичення та збільшення їх масиву формує відповідний культурно-смысловий універсум, що призводить до появи таких феноменів, які забезпечують диференціацію та інтеграцію програм діяльності, поведінки та спілкування. Поява таких способів кодування закріплює зміни у характері комунікацій та способи включення індивіда у соціальні зв'язки шляхом опанування новітніх комунікаційних технологій.

Виокремлення самостійних сфер духовної діяльності, що стало результатом генерації смислів та значень як опосередкованих структур, сформованих по відношенню до програм конкретних видів

практик, привело до появи самостійних сфер духовної культури – релігії, мистецтва, моралі, науки, політичної та правової свідомості. Їх взаємодія здійснює регулюючий вплив на повсякденне життя людини шляхом трансляції цінностей, цілей, ідеалів, знань, оволодіння якими дозволяє суб'єкту впливати на об'єкт відповідно до поставленої мети. Отже, у процесі історичного розвитку культури поступово формується складана ієрархія програм діяльності, представлена сукупністю різних соціокодів, основу яких складають вироблені на різних рівнях соціокультурних систем матеріальні та духовні цінності. Саме вони, як культурні феномени, завжди спрямовані в майбутнє та утворюють програми соціального життя. Культура генерує їх завдяки внутрішньому оперуванню знаковими системами, в яких закладено ті цінності та ціннісні орієнтири, що визначають специфіку та особливості формування різних типів культурної свідомості.

У більш широкому розумінні, у проекції осмислення свідомості цілих культурно-історичних епох, воно трансформується у поняття «типи культурної свідомості» і постає як «системи світосприйняття та світовідчуття, що складаються в ході моделювання світу людською свідомістю на різних етапах культурної історії та формуються як результат принципово різних способів цілісно-системного осмислення та «відчуття» світу і характеру свої «присутності» у ньому» [3, 693]. Саме в межах культурної свідомості виробляються специфічні уявлення про системні параметри та способи «влаштування» світу, до складу яких входять ідеали, норми, цінності тощо.

Відтак, з культурологічних позицій закономірно виникає потреба в уточненні поняття «культурна свідомість». Свідомість як атрибут сфери психіки суб'єкта належить до уявного (на противагу символічному) у структурному психоаналізі; до царини інтенціональності (на противагу предметності) у феноменології; до царини внутрішньо психічного (на противагу соціальному) в еволюціонізмі; до царини семантичного (на противагу знаковому) у семантиці культури. Оскільки в усіх випадках знаки та символи культури є результатом екстеріоризації смислів культурної свідомості або продуктом інтеріоризації, то культурна свідомість інтерпретується як смисли культури та їх знаково-символічні об'єктивації. Вони виявляються через такі духовні феномени як ідеї, віра, надія, знання, ідеали, цінності, норми тощо. Разом з тим, у просторі культурної свідомості певного культурного сенсу набувають як раціональні, так і позарраціональні, реальні та уявні, повсякденні та трансцендентні феномени, що породжують ціннісно-смысловий континуум світу. Увесь цей поліфонічний комплекс знакових смислів та значень знаходить вираження у різних формах об'єктивації людської буттєвості та характеризує цілісні системи світосприйняття та картини світу, що формувалися на різних культурно-історичних етапах розвитку людства. Розкриття їх ціннісно-смыслового змісту стає можливим через герменевтичну інтерпретацію знакових систем та символічних форм культури.

Суттєвою ознакою культурної свідомості є її образність. Це дозволяє через різні форми художньої творчості та культурні практики створювати «іншу реальність» як відношення до фактично наявної з позицій соціально-бажаного та індивідуального. Такою реальністю сьогодні є візуальна та віртуальна реальність, що постає як продукт культурної свідомості. У сучасних умовах культурна свідомість позиціонується в образах культуротворчості, в яких традиційні системи способів та засобів формотворення активно доповнюються сучасними візуальними, комунікативними та арт-практиками (дизайн, мода, реклама, іміджмейкінг тощо). Домінування образного методу рефлексії, що характеризується пріоритетністю візуального над вербальним, підсвідомого над свідомим, створює підстави для трансформацій сучасних культурних практик у проекціях візуальних, інформаційних, комунікативних технологій.

Висновки. Уточнення змісту концепту «культурна свідомість» обумовлено необхідністю розширення концептосфери сучасної теоретичної культурології, що сприятиме подальшому розкриттю ціннісно-змістового та смислотворчого потенціалу культури. З окреслених позицій концепт «культурна свідомість» інтерпретується як смисли культури та їх знаково-символічні об'єктивації, виявом яких стають такі духовні феномени як ідеї, віра, надія, знання, ідеали, цінності, норми тощо. Увесь цей поліфонічний комплекс смислів та значень знаходить вираження у різних формах об'єктивації людської буттєвості, тим самим характеризуючи цілісні системи світосприйняття та картини світу, сформованих на різних культурно-історичних етапах розвитку людства. Продуктом культурної свідомості Постмодерну стає візуальна та віртуальна реальність, в межах яких традиційні системи прийомів та засобів формотворення активно доповнюються сучасними візуальними, комунікативними та арт-практиками.

Література

1. Гуссерль Э. Философия как строгая наука. Новочеркасск: Агенство САГУНА, 1994. 357 с.
2. Залужна А. Морально-эстетичні засади життєвого світу людини: монографія. Рівне: НУВГП, 2012. 238 с.
3. Культурология: энциклопедия: в 2-х т. Т. 1 / гл. ред. и авт. проекта С. Я. Левит. Москва: РОССПЭН, 2007. 1392 с.
4. Лешкевич Т. Философия науки: учеб. пособие. Москва: ИНФРА-М, 2008. 271 с.
5. Личковах В. Некласична естетика в культурному просторі ХХ — початку ХХІ століть: монографія. Київ: НАКККиМ, 2011. 224 с.
6. Надольний І. Філософія. Суспільство. Культура (Філософські стежини в модернізації українського суспільства: державотворчий та культурологічний вимір). Київ: НАКККиМ, 2013. 335 с.
7. Найдорф М. И. Введение в теорию культуры: основные понятия культурологии: курс лекций. Одесса: Optinum, 2004. 175 с.
8. Опанасюк О. Іntenціональність у просторі культури: мистецтвознавчий, культурологічний та філософський аспекти: монографія. Київ: Аура-Букс, 2018. 472 с.
9. Семёнов А., Семёнова В. Типы культурного (художественного) сознания: монография. Санкт-Петербург: Дорога жизни, 2010. 483 с.
10. Сіверс В. Культура і свідомість // Історія світової культури. Київ: НАКККиМ, 2011. С. 7-25.
11. Сіверс В. Філософія науки: навч. посіб. Київ: НАКККиМ, 2017. 144 с.
12. Степин В. Теоретическое знание. Структура, историческая эволюция. Москва: Прогресс-Традиция, 2003. 744 с.
13. Хайдеггер М. Время и бытие: статьи и выступления /пер с нем., вступ. ст. В. Библихина. Москва: Республика, 1993. 445 с.
14. Храпов С., Кашкаров А. Культурное сознание в информационную эпоху: в 3-х ч. Ч. II. // Грамота. 2015. № 11 (61). С. 196–198.

References

1. Husserl E. (1994). Philosophy as a rigorous science. Novocherkassk: SAHUNA Agency. 357 p.
2. Zaluzhnaya A. (2012). Moral and aesthetic principles of the human life world: monograph. Rivne: NUVGP. 238 p.
3. Culturology. (2007). Encyclopedia: in 2 t. T. 1ch. E.d. and aut project S. Ya. Levit. Moscow: ROSSPEN. 1392 p.
4. Leshkevich T. (2008). Philosophy of science: study. allowance Moscow: INFRA-M. 271 p.
5. Lychkovah V. (2011). Non-Classical Aesthetics in the Cultural Space of the 20th - the beginning of the 21st Century: Monograph. Kiev: NAKKKiM. 224 c.
6. Nadolny I. (2013). Philosophy. Society. Culture (Philosophical Paths in the Modernization of Ukrainian Society: State-building and Cultural Dimension). Kyiv: NAKKKiM. 335 p.
7. Naydorf M. (2004). Introduction to the theory of culture: the basic concepts of culturology: the course of lectures. Odessa: Optinum. 175 p.
8. Opanasyuk O. (2018). Intentional in the cultural space: art studies, cultural and philosophical aspects: monograph. Kyiv: Aura-Buks. 472 p.
9. Semenov A., Semenova V. (2010). Types of cultural (artistic) consciousness: monograph. St. Petersburg: The Road to Life. 483 p.
10. Sivers V. (2011). Culture and Consciousness. History of World Culture. Kyiv: NACCK. pp. 7-25.
11. Severs V. (2017). Philosophy of science: teaching. manual Kyiv: NAKKKiM. 144 p.
12. Stepin V. (2003). Theoretical knowledge. Structure, historical evolution. Moscow: Progress-Tradition. 744 p.
13. Haidegger M. (1993). Time and Being: Articles and Speeches. First Photo, Introduction. Art. V. Bibikhin Moscow: Republic. 445 p.
14. Khrapov S., Kashkarov A. (2015). Cultural consciousness in the informational era: in 3 ch. Ch. II. Diploma. No. 11 (61). pp. 196-198.